

Środki finansowe na realizację zadania zostały pozyskane w ramach projektu;
„Wspólnota cierpienia czy konkurencja ofiar? Los Żydów, Romów i Polaków w czasie II Wojny Światowej”
przyjętego do finansowania w drodze konkursu na realizację projektów w ramach programu pod nazwą
„Nauka dla Społeczeństwa II” ogłoszonego komunikatem Ministra Edukacji i Nauki z dnia 4 kwietnia 2023 r.

Pejzaże pamięci II wojny światowej w Polsce

Pamięć polska - pamięć żydowska

1. Wprowadzenie

Pamięć II wojny światowej w społeczeństwie polskim stanowi **złożony pejzaż pamięciowy**, w którym współistnieją - i często konkurują ze sobą - różne wizje przeszłości. Szczególnie istotne są napięcia między **pamięcią większościową (polską)** a **pamięcią żydowską**, związaną z doświadczeniem Zagłady.

Lekcja pokazuje, jak zmieniały się relacje między tymi pamięciami po 1945 roku oraz dlaczego pamięć o Holokauście, mimo intensywnego upamiętniania, nie stała się trwałym elementem pamięci komunikacyjnej większości społeczeństwa.

2. Cele lekcji

Po ukończeniu lekcji uczestnik:

- rozumie pojęcie **pejzażu pamięciowego**;
- zna etapy powojennej pamięci o Żydach w Polsce;
- potrafi wyjaśnić różnicę między pamięcią a upamiętnieniem;
- rozumie mechanizmy konkurencji ofiar i obrony tożsamości;
- potrafi interpretować odrzucenie dyskursu Holokaustu w kategoriach socjologicznych.

3. Etapy pamięci o Żydach i Zagładzie w Polsce (wg M. Steinlaufa)

3.1. „Pamięć poraniona” (1944 - 1948)

- Żydzi i Holocaust są **pamiętani i upamiętniani**.
- Obecność ocalałych Żydów i świeże wspomnienia wojny.
- Państwo wspiera upamiętnienia, lecz instrumentalnie.
- Auschwitz: współlistnienie narracji polskiej, żydowskiej i ideologicznej.

3.2. „Pamięć stłumiona” (1948 - 1968)

- Stopniowe zanikanie pamięci indywidualnej.
- Emigracja Żydów i marginalizacja ich instytucji.
- Dominacja narracji narodo-państwowej.
- Auschwitz jako symbol polskiego męczeństwa narodowego.

3.3. „Pamięć wygnana” (1968 - 1970)

- Antysemicka kampania państwowa.
- Żydzi i Holocaust **nie są ani pamiętani, ani upamiętniani**.
- Pełna polonizacja pamięci Auschwitz.

3.4. „Pamięć rekonstruowana” (1970 - 1989)

- Działania opozycji i inteligencji.
- Próby „wypełniania białych plam” pamięci.
- Debaty wokół filmu *Shoah*, tekstów Jana Błońskiego i sporów o symbolikę Auschwitz.

3.5. „Pamięć odzyskana?” (po 1989)

- Intensywne działania edukacyjne i instytucjonalne.
- Zmiany ekspozycji w Auschwitz-Birkenau.
- Holocaust upamiętniany, ale **nadal słabo obecny w pamięci komunikacyjnej**.

4. Konkurencja ofiar i obrona tożsamości

Dla części społeczeństwa pamięć o Zagładzie:

- podważa mit Polaków jako „głównych ofiar historii”,
- kwestionuje narrację o moralnej niewinności społeczeństwa polskiego,
- jest odbierana jako zagrożenie dla tożsamości narodowej.

W warunkach kryzysu transformacji pamięć zaczęła pełnić funkcję **obrony ontologicznego bezpieczeństwa**, a nie krytycznego rozliczenia przeszłości.

Bezpieczeństwo ontologiczne można scharakteryzować jako fundamentalne poczucie stabilności egzystencjalnej jednostki, zakorzenione w przewidywalności relacji społecznych oraz w przekonaniu o trwałości porządku instytucjonalnego, w którym jednostka funkcjonuje.

Po pierwsze, bezpieczeństwo ontologiczne odnosi się do **zaufania w interakcjach społecznych**. Oznacza ono stan, w którym jednostka doświadcza relacji z innymi jako zasadniczo stabilnych, zrozumiałych i przewidywalnych. Dzięki temu możliwa jest redukcja codziennego niepokoju oraz lęków związanych z niepewnością zachowań innych ludzi i własnej pozycji w świecie społecznym.

Po drugie, pojęcie to opisuje **normatywnie zagwarantowaną ciągłość między jednostkową egzystencją a trwaniem instytucji społecznych**. Jednostka postrzega swoje życie jako osadzone w długim trwaniu struktur społecznych - takich jak rodzina, państwo, religia, naród, edukacja czy inne instytucje - które wykraczają poza jej indywidualną biografię. Uczestnictwo w rutynach wytwarzanych przez te instytucje daje poczucie zakorzenienia w czymś trwałym i ponadczasowym, a tym samym łagodzi egzystencjalny lęk związany z przemijalnością teraźniejszości.

Po trzecie, bezpieczeństwo ontologiczne **łączy poziom indywidualny z poziomem strukturalnym**. Z jednej strony dotyczy subiektywnego doświadczenia komfortu, sensu i ciągłości życia, z drugiej - opiera się na reprodukcji praktyk, reguł i zasobów, które podtrzymują instytucje społeczne. Kluczową rolę odgrywa tu **rutynizacja interakcji**: powtarzalne praktyki społeczne sprawiają, że świat jawi się jako stabilny i niezmienny, co umożliwia przewidywanie przyszłych zdarzeń i wzmacnia poczucie bezpieczeństwa.

Po czwarte, relacja między bezpieczeństwem ontologicznym a strukturą społeczną ma charakter **zwrotny**. Rutyny i instytucje wzmacniają bezpieczeństwo ontologiczne jednostek, ale jednocześnie potrzeba tego bezpieczeństwa skłania aktorów społecznych do mobilizowania reguł i zasobów w celu podtrzymywania znanych praktyk. W efekcie dochodzi do reprodukcji porządku społecznego, który dostarcza jednostkom komfortowego przekonania, że świat jest spójny, sensowny i „taki, jaki się nam wydaje”.

Podsumowując, bezpieczeństwo ontologiczne to nie tylko stan psychiczny jednostki, lecz **kluczowy mechanizm podtrzymywania ładu społecznego**, który zapewnia ciągłość między teraźniejszym doświadczeniem życia, przyszłością oraz trwałością instytucji społecznych, redukując lęki egzystencjalne i umożliwiając stabilne funkcjonowanie społeczeństwa.

5. Odrzucenie dyskursu Holokaustu

Po 1989 r. Holokaust stał się częścią **kosmopolitycznego dyskursu europejskiego**, co w Europie Wschodniej bywało postrzegane jako:

- nowa forma dominacji kulturowej,
- marginalizacja cierpień pod rządami komunizmu,
- „współzawodnictwo ofiar”.

Dla wielu Polaków był to dyskurs elitarny, niezrozumiały i niedostosowany do lokalnych doświadczeń.

6. Elity a społeczeństwo

- Elity: producenci pamięci (publikacje, edukacja, muzea).
- Społeczeństwo: konsumenci pamięci, często pozbawieni „tłumaczy” między dyskursem akademickim a codziennym doświadczeniem.

Efekt: **polaryzacja pamięci** - krytyczna pamięć elit vs. afirmatywna pamięć popularna.

7. Podsumowanie

Współczesna pamięć o Żydach i Holokauście w Polsce:

- jest silnie obecna w pamięci kulturowej i instytucjonalnej,
- pozostaje słaba w pamięci komunikacyjnej,
- funkcjonuje jako pole konfliktu tożsamościowego.

Zamiast wspólnoty pamięci powstała **pamięć podzielona**, w której Holokaust bywa postrzegany jako konkurencja wobec narracji o polskim cierpieniu.

8. Pytania kontrolne

1. Czym jest pejzaż pamięciowy?
2. Dlaczego Holokaust bywa odbierany jako konkurencja ofiar?
3. Na czym polega różnica między pamięcią a upamiętnieniem?
4. Dlaczego dyskurs Holokaustu nie zakorzenił się trwale w pamięci komunikacyjnej?